

BAZI TÜRKÇE KELİMELERDE MEDE DAİR DÜŞÜNCELER

*Hasan KAPLAN**

ÖZET

Med, Arapça ve Farsça kelimelerde bir uzun heceyi ya da sonu iki sessiz harfle veya hemze ile biten bir heceyi, bir uzun bir kısa olmak üzere iki hece olarak okumaktır. Bu uygulama şairler tarafından ahengi güçlendirmek için yapılmıştır. Türkçe kelimelerde ise med yapmak bir kusur olarak görülmüştür. Oysa örneklere bakıldığında şairler birçok Türkçe kelimeyi medli okumuşlardır. Bugün Türkçede uzun ünlülerin varlığına dair çalışmalar yapılmaktadır. Bu açıdan baktığımızda ilk ya da ikinci hecesi /ğ/ ile biten ve bu /ğ/'den önce bir ünlü taşıyan bazı kelimelerde “ağla-, bağla-, çağla-, yağla-, ağ, çağ, dağ, ırmağ, otağ, sağ, toprağ, barmağ, yaylağ...” /ğ/'nin yer aldığı hece uzun ünlülüdür ve şairler tarafından çoğu defa medli okunmuştur. Bu çalışmada şairlerin bu konudaki uygulama ve tasarrufları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Aruz vezni, med, uzun ünlü, ses ve ritm, /ğ/

THOUGHTS ON MED IN SOME TURKISH WORDS

ABSTRACT

“Med” is to read a syllable, which is long and ends with double consonants or “hemze” in Arabic and Persian words, as two syllables, one ‘long’ and one ‘short’. This application was used by the poets to strengthen the harmony. In Turkish words using med has been accepted as a misuse. However when some of the examples are examined it can be seen that poets read a lot of words with med. Nowadays studies have been carried out on the presence of long vocals. From this point, in some words, the first or second syllable of which ends with the consonant /ğ/ and where there exists a vocal before this /ğ/, such as “ağla-, bağla-, çağla-, yağla-, ağ, çağ, dağ, ırmağ, otağ, sağ, toprağ, barmağ, yaylağ...”, the syllable which has /ğ/, has a long vocal and this syllable was usually read by poets with med. In this study, the applications and initiatives of poets on this topic will be analysed.

Key Words: Aruz meter, med, long vocal, sound and rhythm, /ğ/

Aruz vezni Arap edebiyatında doğmuştur. Arap edebiyatının dil yapısı ve edebi geleneğine göre şekillenmiş, bazı değişikliklere uğrayarak Fars ve Türk edebiyatlarına geçmiştir. Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra hece vezninin yanında bu vezni de kullanmaya başlamışlardır. Türk edebiyatında uzun yıllar kullanılan bu vezin hecelerinin açıklık ve kapalılığına (uzunluk-kısalık) dayanır. Türkçede açık hecelerinin fazla olması ve kelimelerin daha çok ünlü ile bitmesi, Ana Türkçede uzun ünlülü olan kelimelerin çoğunun bu uzunluğunu kaybetmesi ya da bu uzunluğun

* Okutman, Gazi Üniversitesi, TÖMER, El-mek: hasankaplan@gazi.edu.tr

unutulması gibi sebepler aruzun Türkçeye uygulanmasında bazı problemler doğurmuştur¹. Bundan dolayı da ilk dönemden itibaren şairler bazı zorluklarla karşılaşmışlardır. Bu zorluklar ancak aruza mahsus bazı kurallar ve tasarruflarla aşılmıştır. Bu kurallardan biri de meddir.

Med, aruzda bir heceyi kendi değerinden ya da imaleden biraz daha uzun okumaktır. Arapça ve Farsça kelimelerde sonu iki ünsüz ile ya da bir uzun ünlüden sonra gelen bir ya da iki ünsüzle biten hecelerin bir uzun bir kısa hece değerinde okunmasıdır. Med iki kapalı hece arasında bir açık heceye ihtiyaç duyulduğu zaman yapılmıştır. Bu uygulama yerinde kullanıldığı zaman şiire güçlü bir ahenk ve ses unsuru katmıştır. Haluk İpekten (1994: 134) şairlerin Arapça ve Farsça kelimelerde bilhassa ahengi artırmak için med yaptıklarını söyler, Türkçe kelimelerde ise med yapılamayacağını ileri sürer. İpekten (1994: 138) Türkçe kelimelerde kısa heceyi uzun okumanın bir yanlışlık olduğunu, bu kısa heceyi iki hece olacak biçimde okumanın ise büyük bir kusur olacağını ve mısranın ahengini bozacağını belirtir. Medi şiirde iç uyumu yaratan önemli öğelerden biri olarak gören Cem Dilçin (1999: 14-15) ise bazı tek heceli Türkçe kelimelerde med yapıldığını söyler, fakat bu uygulamanın aruzda kusur olup olmadığı konusunda bir bilgi vermez. Yekta Saraç (2010: 212) bir ünlü harften sonra sonu ünsüzle biten Türkçe kelimelerde bazen med yapıldığını söyler. Saraç, “dağ, toprağ, var” kelimelerinin “dâğ, toprâğ, vâr” şeklinde uzatılmasını bu uygulamaya örnek verir ve bu tür medleri olumlu değerlendirmek için medlerin ahenge katkısının yanı sıra anlamla bağlantılı olmasının da gerektiğini vurgular. Bunun dışında kalan ve sadece vezin gereği yapılan, yapılmak zorunda kalan medleri aruz kusuru sayar. Bu konuyu ele aldığı makalesinde mevcut soruna dair bazı tespitlerde bulunan Hakan Taş, Türkçe kelimelerde med yapıldığını ve bu kelimelerin aslında uzun ünlülü olduğunu söylemektedir. Araştırmacı, Arapça ve Farsça kullanımlarda bir kusur sayılmayan ve ahengi artırıcı bir uygulama olarak kabul edilen medin, Türkçe kelimelerde de aruz açısından bir kusur olarak görülmemesi gerektiğini söyler ve bu durumda şairleri hata yapmakla itham edenlere daha temkinli davranmalarını tavsiye eder².

Bu ifadeler bize Türkçe kelimelerde med konusunda henüz tam bir fikir birliği bulunmadığını göstermektedir. Bu çalışmada bazı Türkçe kelimelerde yapılan medler incelenmektedir. Bu medlerin yapılma sebepleri ve bu kullanımın düşündükleri üzerinde durulacaktır.

Divan şairleri ilk ya da ikinci hecesi /ğ/ ile biten ve kendinden önce bir ünlü taşıyan “ağla-, bağla-, çağla-, yağla-, ağ, çağ, dağ, ırmağ, otağ, sağ, toprağ, yaylağ...” gibi bazı kelimelerde /ğ/ nin yer aldığı heceyi kimi zaman sadece tek hece gibi değerlendirmişler, kimi zaman ise medli okumuşlardır. Bu kelimelerin hepsinde yer alan ortak ses /ğ/, bu kelimelerin medli okunmasında etkili olmuştur. Kaynaklarda /ğ/ sesi ile ilgili şunlar söylenmektedir:

“Türkiye Türkçesinde <ğ> bir grafemdir. Önündeki ünlüyü uzatma görevi üstlenen işaretlere grafem denir (Coşkun 2000: 253). Türkiye Türkçesinde grafem rolü oynayan <ğ> kendinden önce gelen ünlüleri uzatma görevini üstlenmiştir (Coşkun 2000: 258). Türkçede /v/, /y/ ve /ğ/ sesleri sözcük/hece başında birer yarı ünlü, hece sonunda ise ötümsüzleşmelerine rağmen kayııcı ünsüz sayılabilirler. Ünlü gibi çıkıp da hece yanlarında kullanılan seslere yarı-ünlü veya kayııcı denilmektedir (Demircan 2001: 15). Bu seslerden /ğ/ bilhassa kendisinin sesletilmeyerek önceki ünlünün uzatılmasına yol açar (Aksan 1995: 189). G ünsüzünün değişken ve birçok durumda sızıcı boğumlanmasından dolayı bu sesin arada sırada düşmesi ve önündeki ünlünün

¹ Türkçede uzun ünlülerin varlığına dair önemli çalışmaları bulunan Tekin (1995: 38), Ana Türkçedeki birincil uzun ünlülerin kendilerini düzenli bir şekilde ancak Yakutça ile Türkmencede koruduklarını, öbür Türk dil ve lehçelerinde ise genel olarak kısaltıldıklarını ve kısa ünlüler ile karıştıklarını, buna rağmen yine de düzensiz ve dağınık bir şekilde de olsa birincil uzunlukların kalıntılarına rastlandığını söyler.

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Hakan Taş, “Klasik Türk Şiirinde Türkçe Sözcüklerde Med”, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 19, İstanbul, 2008, s. 143-156.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/4 Fall 2011

uzatılması doğaldır (Brendemoen 1996: 447). Dağ, bağ, sağ... gibi sözcüklerde yumuşak-G imi [.parça] ve [ünsüz], [tını] (uzunluk) özellikleri dışında kalan özellikleri yitirir. Burada Ğ bir hece atışı sonunda bulunur, bir bitiş anlatır. Bu sözcüklere, ünsüzle başlayan bir ek alınca söyleyişte bir değişiklik olmuyorsa da, ünlü ile başlayan bir ek gelince, yumuşak-Ğ, hece-parça-özellik(süre), hecesel konum değiştirdiğinde, ortadan kalkmaktadır (Demircan 2001: 29).”

Bünyesinde /ğ/ sesi bulunan kelimelerde görülen özellik, bu kelimelerin Ana Türkçedeki şekillerinin birincil uzun ünlüye sahip olmasından kaynaklanır. Ğ sesi çoğu defa patlayıcılığını kaybedip sızıcılaşmış ve kaybolmaya yüz tutmuştur. Bu durumda /ğ/ sesinin telaffuz şekli dolay, ünlüler çoğunlukla ikincil uzunluğa dönüşürler. Bu kelimelerin (a:ğ-, a:ği, a:ğna(-t)-, ba:ğla-, da:ğ, da:ğıl-, ya:ğlı, be:ğ, e:ğ-) Türkiye Türkçesi ağızlarında /ğ/ sesini kaybederek uzadığı çok sık görülen bir durumdur. Çoğu defa /ğ/ sesi kapalı hecelerde kendinden önceki ünlüyü uzatmaktadır (Erdem 2008a: 534). Günümüz Türkiye Türkçesi için geçerli olan bu durum Eski Anadolu Türkçesi için geçerli değildir. Çünkü bu dönem g>ğ değişimi gerçekleşmiş değildir. Dolayısıyla Eski Anadolu Türkçesi dönemi ünlü uzunlukları noktasında “g(ğ)” sesi barındıran kelimeler birincil uzun ünlü olarak kabul edilebilir (Erdem 2008b: 261).

Görüldüğü gibi /ğ/ sesi kendinden önceki ünlüyü uzatan bir sestir. Bünyesinde /ğ/ bulunan ve bu sestem sonra ünlü gelmeyen kelimelerde med yapılmıştır. Divan şairleri çoğu defa buna ymuşlardır.

Şairler, bu yapıdaki kelimeleri bilhassa kafiyeli olarak mısra sonlarında kullandıkları zaman medli okumuşlardır. Bu kelimelerin yer aldığı şiirlerde ilk bakışta görülen ortak özellik, şiirlerin aynı kafiye ve rediflere sahip olması, kalıbının *fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün* olmasıdır. Bu şiirler, birbirine nazire olarak kaleme alındıkları ve bu geleneğin uzantısı sayıldıkları için benzer uygulamalar olarak değerlendirilebilir. Ancak, divanlarda çok farklı örneklerle de karşılaşılmaktadır:

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

Saldı cân boynına cânım dâm-ı zülfün bağlar

Dâne-i hâlün hezârân vurdu dilde dağlar

Aynî G. 166/1

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

Geçdi ömrüm su gibi eşk-i revânum çağlar

Acıyup deryâlar ağlar hâlüme ırmağlar

Şem‘î G. 39/1

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

Kangı ‘âşık kim senün zülfüne gönlin bağlar

Karalar geymiş bulutlar anun için ağlar

Revânî G. 89/1

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

Gam neden lâzım gelir saña ki başuñ sağdur

Şâh-ı devrânsın felekler üstüne otağdur

Ravzî G. 228/1

Turkish Studies

-. - - / -. - - / -. - - / -. - -

Kûh-ı mihnetdür başum her sû yaşum ırmağlar

Firkatünde çekdigüm âlâmı çekmez tağlar³

Ş. Yahyâ G. 106/1

Bu yapıdaki kelimelerde görülen mede sadece ilk ve orta dönem Divan şiiri metinlerinde değil, son dönem metinlerinde de rastlanmaktadır. Nitekim 19. yüzyıl şairi olan Mustafa Refik “ağla-, çağla-“ fiillerini medli okunacak şekilde beytine yerleştirmiştir:

. - - - / . - - - / . - - - / . - - -

Dü-çeşm-i hûn-feşânım durmaz her ân ağlar sensiz

Sirişkim cûybârı sel sel olmuş çağlar sensiz

Refik G. 29/1

Muhibbî mahlasıyla şiirler yazan Sultan Süleymân bir gazelinde “yaylağ” ile bir deyim içinde kullandığı “barmağ” kelimelerinin son heceleri üzerinde med yapmıştır:

-. - - / -. - - / -. - - / -. - -

Seyre gele diyü îsâr itmek için pâyine

Dâmenini tolu güller eylemiş yaylağlar

Yâr Muhibbî hûblar içre eyle mahbûb ola kim

Halk-ı ‘âlem hayretinden ısırur barmağlar⁴

Aynî, aşağıdaki beytinde mısra başında yer alan “çağla-“ fiilinin ilk hecesinde med yapmıştır. Şair aynı beytin ikinci mısrasında, mısra sonunda yer alan “çağ” isminin de ilk hecesinde med yapmıştır⁵:

-. - - / -. - - / -. - - / -. - -

Çağlar yaşum suyu her yirde sîl oldu akar

Gör neler getürdi senden ayru başa çağlar

Aynî G. 166/3

Aynî, bu gazelin ikinci beytinde “yağ” isminde⁶, dördüncü beytinde ise “ağ” isminde med yapmıştır⁷:

³ Şeyhülislam Yahyâ Divanını hazırlayan Hasan Kavruk Türkçe kelime olan “ırmağ ve tağ” kelimelerinin /a/ ünlülerini uzun göstermiştir. Bu beyitte medli okunan hecelerde /a/ ünlüsü böyle gösterilirken başka bir beyitte yine medli okunan “toprağ” kelimesinde ise aynı uygulama yapılmamıştır:

-. - - / -. - - / -. - - / -. - -

Lutfun eliyle ey gül toprağdan götür kim

Düşmüş yatur benefşe hâk-i mezellet üzre

Ş. Yahyâ G.352/3

“Toprağ” kelimesinin medli okunduğu diğer örnekler için bk. Ş. Yahyâ G. 91/2, Hecrî Mus. 2/VI.

⁴ Bk. Fatih Köksal, Edirneli Nazmi, Mecma’ü’n-Nezâ’ir, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2001, s. 871.

⁵ “Çağ” isminin medli okunduğu örnekler için bk. Ravzî G. 228/4, Süheylî G. 156/4; “çağla-“ fiilinin medli okunduğu örnekler için bk. Mihri G. 21/3, Behiştî G. 171/4, Şem’î G. 39/6, Zâtî G. 165/5, Muhibbî G. 1021/4, Harîmî G. 8/2.

-. - - / - . - - - / - . - - - / - . - -

Rişte-i cânım cemâlün şem'ine oldı fîtil

Ol çerâg için eridi gözlerümde yağlar

Niçe varsun murg-ı dil ol dâne-i hâl isteyü

Yollarında kurdı anun kara zülfün ağlar

Revânî şu beytinde iki defa kullandığı “tağlar” kelimesini hem birinci mısranın başında hem de ikinci mısranın sonunda medli okumuştur. Bu kelimeyle benzer hece yapısına sahip olan “ağların” kelimesinin ilk hecesini medli değil tek hece olarak okumuştur⁸:

-. - - / - . - - - / - . - - - / - . - -

Tağlar gibi cefâsın çekdüğümçün ağların

Hey benüm çekdüğümü çekmez Revânî tağlar

Revânî G. 89/5

Zâtî'nin aşağıdaki beytinde Revânî'nin uygulamasıyla bazı benzerlikler görülmektedir. Şair, “tağlar” kelimesini onun gibi iki defa kullanmış, farklı olarak birinci mısradaki bu kelimenin ilk hecesini medli okumamış, ikinci mısranın başında ise medli okumuştur. Yine Zâtî, Revânî'den farklı olarak onun tek hece olarak okuduğu “ağlar” kelimesinin ilk hecesini, mısra sonunda medli okumuştur⁹:

-. - - / - . - - - / - . - - - / - . - -

Görünen tağlar başında ebr-i bârân sanmanuz

Tağlar saçın çözüben hasta için ağlar

Zâtî G. 163/2

Aşağıdaki beyitte 15. yüzyıl şairi Harîmî, Türkçe bir kelime olan “otağ” kelimesinin ikinci hecesini medli okumuştur¹⁰:

-. - - / - . - - - / - . - - - / - . - -

Şâh-ı 'ışkam ey Harîmî tâze dâgum dir gören

⁶ Diğer örnekler için bk. Refik G. 29/3, Meâlî G. 221/4.

⁷ Hayâlî Bey şu beytinde Aynî'nin mecazen tuzak anlamında kullandığı “ağ” isminin sesteşini kullanmış ve bu Türkçe kelimeyi medli okumuştur:

-. - - / - . - - - / - . - - - / - . - -

Karanusuna anun kılma hande şem' gibi

Dilersen ola yüzün ağ nitekim kâfûr

Hayâlî Bey K. 1/2

⁸ “Tağ” kelimesinin medli okunduğu örnekler için bk. Ahmedî G. 225/2, Aynî G. 166/6, Mihrî G. 21/1, Beyânî G. 358/2, Behiştî G. 171/2, Bâkî G. 142/3, 176/3, Şem'î G. 39/5, 40/4, Emrî G. 552/3, Hamdî G. 84/4, Ravzî K. 10/23, Vahî M. 8/2, Âşık Çelebi G. 111/4, Ş. Yahyâ G. 383/3, Refik G. 29/4, Muhibbî G. 511/2, G. 1021/7, Meâlî G. 221/2, Necâtî Bey G. 262/4.

⁹ “Ağla” fiilinin medli okunduğu diğer örnekler için bk. Aynî G. 166/4, Şem'î G. 40/7, Revânî G. 89/4, 272/5, Bâkî G. 176/1, Behiştî G. 171/5, Yahyâ G. 106/2, Mihrî G. 21/2, Zâtî G. 165/1, Muhibbî G. 1021/1, Meâlî G. 221/3, Harîmî G. 8/3.

¹⁰ “Otağ” kelimesi Sun'î Divanında da medli okunmuştur. Bu kelimedeki /a/ ünlüsü uzun ünlülü yazılmıştır. Bk. G. 194/3.

Kangı il sultânıundur bu kızıl otağlar

Harîmî G. 8/6

15. yüzyılın bir diğer şairi Ahmedî de Türkçe bir kelime olan “sağlar” isminin ilk hecesini medli okumuştur.

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

Ben yanaram dün ü gün benden kimesne aña degül ¹¹

Derd-mendü hâlini nicesi bile sağlar

Ahmedî G. 225/3

Ziyâ’î de şu beyitlerinde Ahmedî’de olduğu gibi “sağ” ismini medli okumuştur¹²:

. . - - / . . - - / . . - - / . . -

Sağlar hâl-i Ziyâ’îyi n’ola bilmez ise

Ol gözi haste hele “sellemehu’llâh” bilür

Ziyâ’î G. 121/5

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

Yüz bulup ruhsârına öykünmek istersin yine

Ey gül-i ter yâr elinde olımsızın sağ sol

Ziyâ’î G. 263/2

Şeyhülislam Yahyâ aşağıdaki beytinde “ırmağ” isminin ilk hecesini medli okumuştur. Şair benzer yapıya sahip “çağla” fiilinin ilk hecesini ise tek hece olarak okumuştur¹³:

- . . / / . - . . / . . -

Yahyâ sularum şâm u seher gülşen-i derdi

Çağlar gice gündüz akar ırmağlarum var

Yahyâ G. 116/5

Bu örnekler içinde en çok dikkat çekenlerden biri 16. yüzyıl şairi Hasbî’nin bir gazelinde görülmektedir. Aşağıya tamamını aldığımız bu gazelde, şair iade sanatına yer vermiştir. Bu sanat, bir beytin son kelimesinin, bir sonraki beytin ilk kelimesi olarak yazılmasıyla ortaya çıkar. Hasbî bu gazelde “çağla-, bağla-, ağla-, tağ ve sağ” kelimelerini bu sanatın gereği olarak iki kere kullanmış ve hem mısra sonunda hem de mısra başında bu kelimelerde iki defa med yapmıştır:

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

Serv-kaddün boyına ‘aynum akan ırmağlar

Çeşmelerdür eşk-i çeşmümden dem-â-dem çağlar

¹¹ Bu mısra da vezin bozuktur.

¹² “Sağ” isminin medli okunduğu diğer örnekler için bk. Vahyî Lügaz 12/6, Ş. Yahyâ G. 164/1, Muhibbî G. 511/3, G. 1021/3, Zâtî G. 165/3.

¹³ “ırmağ” kelimesinin medli okunduğu diğer örnekler için bk. Süheylî G. 66/5, Mihrî G. 21/1, Bâkî G. 176/2, Şem’î G. 40/3, Ravzî G. 228/2, Zâtî G. 165/2, G. 170/4, Muhibbî G. 511/1, Meâlî G. 221/1, Hayâlî Bey G. 55/2, G. 505/5.

Çağlardır kim yaşumla âhum ey meh kûyuna
Hem-reh olup varmağa her demde niyyet bağlar

Bağlar zülfün kemendi bu dili divâneveş
Mesken olsa câna ‘ışkunla ‘aceb mi tağlar

Tağlar çekmez begüm ben çekdüğüm bâr-ı gamı
Nâr-ı hecrün lâleveş bağrumda yakdı dâğlar

Dâğlar ki mihrün ile sîne de mihr itmişem
Göz göz idüp hâlümü sen meh-likâyı ağlar

Ağlar bîmâr çeşmün fitnesinden gözlerüm
Haste hâlinden bilürsin bî-haberdür sağlar

Sağlar cânlar virürler mürdeler bulur hayât
Leblerün vafında Hasbî eylese iblâğlar¹⁴

Verilen örneklerde görüldüğü gibi şairler ilk ya da ikinci hecesinin sonu /ğ/ ile biten Türkçe kelimelerin söz konusu hecelerinde çoğu defa mede yapmışlardır. İlk bakışta bu kelimelerin sadece *fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün* kalıbıyla yazılan şiirlerde ve mısra sonunda yer aldığı durumlarda medli okunduğu düşünülse de çok değişik kalıplarda ve mısranın herhangi bir yerinde de medli okunduğu bir hayli örnek vardır.

Şairler, her zaman bu kelimeleri medli okumamışlardır. Nitekim daha önce yer verdiğimiz Revânî’nin ve Zâtî’nin beyitlerinde bunu görmek mümkündür. Aşağıdaki örnekte Bâkî’nin ilk beyitte “bağlar” kelimesinin ilk hecesini medli okuduğu, başka beyitte ise tek hece olarak okuduğu görülmektedir. Bâkî farklı beyitlerinde “tağlar” kelimesinde hem mede yer vermiş hem de medsiz okumuştur. Şair bu kelimelerle benzer hece yapısına sahip olan “ağlar” kelimesi için de aynı uygulamayı yapmıştır:

.. - - / . . - - / . . -

Bağlar Sünbülede ey meh-rû

Vasf-ı zülfündeki şi’rüm üstâd

Bâkî G. 41/2

- - . / - . - . / . - - . / - . -

Lerzende görse havfuñ ile teb tutar sanur

¹⁴ Bk. Fatih Köksal, Edirneli Nazmi, Mecma’ü’n-Nezâ’ir, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2001, s. 872.

Bağlar şihâb gerden-i gerdûna rîsmân

Bâkî K. 1/22

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

Âb-ı çeşmüm bahr ider hâmûnı tugyân eylese

Sarsar-ı âhum tokınsa tağlar hâmûn olur

Bâkî G. 142/3

- . . / . - . . / . - . . / . - .

Bir gonca benefşe koparup tâcına sokmış

Tağlarda külüng atduğı dem başına Ferhâd

Bâkî G. 35/3

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

Nâr-ı hecrûñle olan sînemde yir yir dâğlar

Hâlüme rahm itdüğinden dem-be-dem kan ağlar

Bâkî G. 176/1

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

Şöyle ağlar merdüm-i çeşmüm ki gark itdi özin

Güyyâ bir tıfldur ol şimdi girdi yaşına

Bâkî G. 421/5

Âhî de “ırmağ, ağlar, bağlar” kelimelerinin ilk hecesini bazı beyitlerde medli okumuşken bazı beyitlerde ise sadece tek hece olarak okumuştur:

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

Taşlar ile dögünüp ırmağ-veş Âhi yine

Su gibi her yana akar kimse dil-ber sevmesün

Âhî G. 5/5

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

Bağrına taşlar basup ben haste için ağlar

Kabrüm üzre saçların çözmüş bulutlar ağlar

Âhî G. 17/1

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

Nâme gibi ben kara yazulı bağrı yufkaya

Durmayup yaşlar döküp hâlüme ağlar hâmeler

Âhî G. 23/3

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

Ben bu gurbet-hâne-i fürkatde eylerdüm sefer

Turkish Studies

Yaşlarum kanlı sular gibi yolumu bağlar

Âhî G. 17/4

-- / - - - / . - - / - - -

Müşgîn saçunu dâm düzüp murg-ı cân için

Bağlar ucına dâne-i hâl-i mu'anberî

Âhî G. 121/3

Behiştî aşağıdaki beyitte mısra sonunda yer alan “çağlar” kelimesinin ilk hecesinde med yapmıştır. Şair başka bir beytinde aynı kelime ve bu kelimeyle benzer yapıdaki “ağlar ve ırmağ” kelimelerinde ise med yapmamıştır:

- - - / - - - / - - - / - - -

Her kaçan sürseñ kapuñdan nâleler eyler göñül

Vâdi-i 'âlemde yüksekten uçan su çağlar

Behiştî G. 171/4

- - - / - - - / - - - / - - -

Yâr añarsa ben kulımı nâme ağlar diyesin

Gözlerinüñ yaşı ırmağ oldu çağlar diyesin

Behiştî M. 20

Bu örnekler şairlerin bu yapıdaki kelimelerin medli okunması hususunda esnek davrandıklarını göstermektedir. Şairler bu kelimeleri medli okudukları zaman çoğunlukla bunun bir kusur olarak algılanmasının önüne geçmek istercesine söz konusu kelimelerin yer aldığı beyitleri ritm ve ahenk bakımından güçlendirmeye çalışmışlardır. Böylece bu kelimelerde yapılan med şiire bir ahenk katmış, hatta şiirde anlamı destekleyen bir kullanıma dönüşmüştür.

Âhî aşağıdaki beytinde iki defa kullandığı “çağlar” kelimesinin ilkinde med yapmamış, ikincisinde ise med yapmıştır. Şair kafiyeyi oluşturan “çağlar” kelimesinin seslerini beyitte hâkim sesler haline getirmiş, “çağ” hecesini üç defa kullanmıştır. Bu yolla çağlamanın derecesini artırmıştır. Beyitte /ç/ sesi kafiye dışında “çağlar, geçer, çağıdır” kelimelerinde de bulunmaktadır. Şair /ç/ aliterasyonu ile aheng-i taklidî yapmış, adeta suyun akışı esnasında çıkan çağıltıyı bize duyurmaya çalışmıştır. Beyitte ilk mısranın sonundaki “çağıdır” kelimesinin ilk hecesinde yapılan imale ve ikinci mısra sonundaki “çağlar” kelimesinin ilk hecesinde yapılan med şiire ayrı bir ritm sağlamış, /ç/ aliterasyonlarının oluşturduğu ses akışını tamamlamıştır:

- - - / - - - / - - - / - - -

Su gibi çağlar geçer 'ömrüm güzellik çağıdır

Sanna Âhî sen benim eşk-i revânım çağlar

Âhî G. 17/5

Zâtî de aşağıdaki beytinde “çağlar” kelimesini medli okumuştur¹⁵. Şair, çağlar kelimesinin ilk hecesini med ile vurgulayarak /ç/ sesiyle birlikte çağıltı sesini belirginleştirmiştir. Ayrıca “ş, d,

¹⁵ Cemal Kurnaz (2004: 217), bu beytin de yer aldığı gazel için şu değerlendirmede bulunmaktadır: Bu gazelin vezni *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün*'dür. Bu veznin son tef'ilesi mutlaka *fâilün* olmak zorundadır. Buna karşılık, Zâtî'nin gazelinde bir beyit dışında tamamı *fa'lün* şeklinde bitmektedir. Zâtî gibi bir şair böyle bir vezin hatası

m, l, r, ğ” seslerinin aliterasyonu ve “a, e” seslerinin oluşturduğu asonanslar anlatılan konuya uygun ahengi zenginleştirmiştir (Kurnaz 2004: 217). Beyitte “çağlar, taşlar, ağlar ve ırmağlar” kelimelerinde geçen ve tekrar edilen “-lar” ile altı defa geçen /r/ sesi de bir ahenk sağlamış, beytin ses dünyasına katkı yapmıştır¹⁶:

- . - - / - . - - / - . - - / - . - -

Dem-be-dem seyl-âb-veş eşk-i revânım çağlar

Dögünüb taşlarla ağlar hâlûme ırmağlar

Zâtî G. 163/1

Zâtî’den daha önce yaşayan ve Âhî’nin çağdaşlarından olan Necâtî Bey’in bir beyti verdiğimiz iki örnek ile aynı paralelliktedir. Şair yansıma bir ses olan “çağ çağ” ikilemelerinden ilkinin medli okumuştur. Ayrıca, şair bu ikilemenin ilk sesi olan /ç/ sesini üçü “çeşme, çün, geçer” kelimelerinde olmak üzere toplamda beş defa kullanmıştır. Şair /ç/ aliterasyonu yaparak ve çağ kelimesini medli okuyarak beyitte güçlü bir ahenk meydana getirmiştir:

- . - - / - . - - / - . - - / - . - -

Teşneyem kandur visâlün çeşme-sârından beni

Çün geçer serv-i revânım su gibi bu çağ çağ

Necâtî G. 264/3

Zâtî de aynı ikilemeyi -çağ çağ- Necâtî gibi medli okumuştur. Şair bunun yanı sıra mısra başında yer alan “çağla-” fiilinin de ilk hecesini medli okumuştur. Beyitte dört defa “çağ” kelimesi tekrar edilmiştir. Bu kelimenin de baskın sesi olan /ç/ yedi defa kullanılmıştır. Şair beyitte ahengi sadece bu ses ile değil, yedi defa kullandığı /g/ ve dört defa kullandığı /b/ sesi ile de artırmıştır. Beyitte seslerle adeta suyun çağlıtı hissettirilmekte ve zamanın su misali çabuk geçişinin rahatsızlığı ortaya koyulmaktadır. Zâtî “geç geç” ve “çağ çağ” ikilemelerini de kullanarak ikilemelerin ses ve anlam değerinden faydalanmıştır. İkinci mısra başındaki “hey!” nidası ses dünyasına ayrı bir katkı sağlamıştır. Birinci mısra başında medli okunan “çağla-“ fiili ile ikinci mısra sonunda medli okunan “çağ” ismi ritmi artırarak çağlamanın şiddetini ve çağıl çağıl gidişin hızını pekiştirmiştir¹⁷.

yapmayacağına göre, tamamı Türkçe olan sondaki bu kelimeleri *fâilün*’e uyacak şekilde medli okumak gereklidir: çağlar, ağlar, dâğlar vb. Zâtî, gazel boyunca Türkçe kelimeleri medli okuyarak bu vezin kusurunu bir ahenk unsuruna dönüştürmeyi başarmıştır.

¹⁶ Aynı ses ve hece tekrarıyla sağlanan ahenk Revân’de de görülmektedir. Şair “bağlar, karalar, bulutlar, ağlar” kelimelerinde “-lar”ı dört defa kullanmıştır. Ayrıca beyitte /r/ sesi de beş defa tekrar edilmiştir. Beyitte gazelin kafiyelerini oluşturan “bağlar ve ağlar” kelimelerinin ilk heceleri medli okunmuştur. Bu okumalar hem ses hem de anlam olarak şire katkı sağlamıştır. Ağlamanın şiddeti ve bağlamanın sıklığı bu yolla artırılmıştır:

- . - - / - . - - / - . - - / - . - -

Kangı ‘âşık kim senün zülfüne gönlin bağlar

Karalar geymiş bulutlar anun için ağlar

Revânî G. 89/1

¹⁷ Aynı anlam doğrultusunda ve aynı kelimelerle kurulan -tespit edebildiğimiz kadarıyla- en eski örnek 15. yüzyıl şairi Sabâyî’ye aittir. Şair /b/, /c/, /ç/ ve /g/ seslerinin aliterasyonu, zengin bir ahenk sağladığı bu beyitte, Zâtî ve Necâtî’den farklı olarak “çağla-“ fiilinde ve “çağ” isminde med yapmamıştır:

- . - - / - . - - / - . - - / - . - -

Çekme ‘uşşâka bıçak olma bu çağa gırra kim

Gözümüz yaşa bigi çağlar geçer çağ çağ bu çağ

Sabâyî 63/7

Aynı ikilemeyi Süheylî de kullanmıştır. Süheylî ikilemede med yapmadığı gibi /ç/ aliterasyonuna da yer vermemiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/4 Fall 2011

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

Çağlar su gibi bu çağ âdeme kalmaz geçer

Hey begüm geç geç gelüp bi'llâh gitme çağ çağ

Zâtî G. 626/2

Zâtî, başka bir beytinde Türkçe “bağla-” fiilinin ilk hecesini medli okumuştur. Şair bunun yanı sıra şiirlerinde çok nadir görülen “zincîr-i ümîd-i vasl-ı dilber” gibi dört kelimelik bir zincirleme tamlamayı, zincirin uzunluğunu hissettirmek ve zindandan kurtulmanın veya sevgiliye kavuşmanın ne kadar uzak bir ihtimal olduğunu vurgulamak üzere özellikle kullanmıştır (Kurnaz 2004: 219). Beyitte Türkçe bir kelime olan “bağlar” kelimesinin ilk hecesinde yapılan med beyte hem ses hem de anlam olarak katkı sağlamış, sevgiliye kavuşma ümidi zincirinin âşığı ne kadar sıkıca bağladığını göstermiştir¹⁸:

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

Cân çıkardı mahbes-i tenden kemend-i hecr ile

Lîk zencîr-i ümîd-i vasl-ı dil-ber bağlar

Zâtî G. 163/4¹⁹

Zâtî'nin dört kelimedenden kurduğu ve özellikle kullandığı tamlama, aynı yapıdaki kullanımı ile Âhî'nin de bir beytinde yer almaktadır. Şair “cûy-ı nev-bahâr-ı hüsn-i dost” gibi uzayıp giden bir tamlama ile dostun güzellik baharı ırmağının uzunluğunu ortaya koymuştur. İkinci mısradaki geçen “zincir” in uzunluğu da bu yolla gösterilmiştir. Beyitte Türkçe bir kelime olan “ırmağ” kelimesinin ikinci hecesi medli okunmuştur. Bu okuma da ırmağın uzunluğunu pekiştirmiştir:

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

Şol kerem etmiş ki cûy-ı nev-bahâr-ı hüsn-i dost

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

Sanki Ceyhûn u Arasdur Nîli almaz 'aynına

Yüz sürüp kûy-ı habîbe akdı yaşum çağ çağ

Süheylî G. 156/4

Edirneli Nazmî'nin aşağıdaki beyti ise örnekler içinde “ç” aliterasyonunun en baskın kullanıldığı örnektir. Şair /ç/ sesini dokuz defa kullanarak beyitte güçlü bir aheng-i taklîdî oluşturmuştur. Beyitte “çağ” kelimesi 7 defa yer almaktadır. Nazmî birinci mısradaki “çağ” kelimesinin de ilk hecesini medli okumuştur:

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

N'ola çağlan çay olup akarsa yaşum çağ çağ

Çak şu sevgü çağdır çağlanlığın çağı bu çağ

Edirneli Nazmî 73/82

¹⁸ Bâkî'nin aşağıdaki beyti birçok yönden Zâtî'ye benzemektedir. Bâkî de benzer kelimelerle benzer bir anlam dünyası kurmuş ve “bağlar” kelimesinin ilk hecesini medli okuyarak bağlamanın ne kadar sıkı olduğunu vurgulamıştır:

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

Başını alur giderdi Bâkî derdünden senün

N'eylesün ey serv-kad ümmîd-i vasluñ bağlar

Bâkî G. 176/5

¹⁹ Zâtî aynı gazelinin makta beytinde “tağlar” kelimesinin ilk hecesini medli okumuştur. Beyitte kullanılan sesler güçlü bir ahenk oluşturmuştur. Beyitte bir yankı mazmunu vardır. Şair yankı ahengini elde etmek için, çeşitli harflerin aliterasyonu yanında, özellikle “a” sesinin periyodik tekrarı (asonans)'ndan yararlanmış (Kurnaz 2004: 220). Beytin kafiyeli kelimesi olan “tağlar”daki med de bu ahenge katkı sağlamaktadır:

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

Zâtîyâ Ferhâd için tağlarda feryâd eyledüm

İşidüb feryâdumı göğsin geçürdi tağlar

Zâtî G. 163/5

Turkish Studies

Deşt ü sahrâlarda zencîrin sürer ırmağlar

Âhî G. 17/2

16. yüzyıl şairi Sürûrî, bir beytinde deyim içinde kullandığı “ağla-“ fiilinin ilk hecesini medli okumuştur. Şair, ilk mısradaki öp- ve geç- fiilleriyle hafif hareketli bir ritim yakalamıştır. İkinci mısradaki ise üç küçük cümleden oluşan zengin bir ritim vardır. Mısradaki takti’in ritmi bu üç küçük cümle ile tam uyuşmaktadır:

Nây inler / şem’ yanar / şişeler kan / ağlar

Beyitte ritmi artıran başka bir unsur da “nây, şem ve ağlar” kelimelerinde yapılan meddir. Şair, kadehin sevgilinin şarap renkli dudağını öpünce neyin inlediğini, mumun yandığını ve şişelerin kan ağladığını söylemektedir. Yapılan medler inlemenin, yanmanın ve ağlamanın şiddetini pekiştirmiştir. Medin sağladığı güçlü ses /l/, /n/ ve /r/ aliterasyonlarıyla daha da artırılmıştır:

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

Ol leb-i mey-gûnı öpe geçe meclisde kadeh

Nây inler şem’ yanar şişeler kan ağlar

Sürûrî²⁰

Sonuç olarak Divan şairleri, bünyesinde /ğ/ sesi bulunan kelimeleri bazen medli bazen tek hece olarak okumuşlardır. Şairlerin medli okudukları bu kelimelerde görülen ortak özellik /ğ/ sesinden önce yer alan ünlülerin uzun ünlü olarak değerlendirilmesidir²¹. Bu ünlüler daha çok, sözcüğün kökünde yer almıştır. Bugüne dek sahanın uzmanları tarafından Türkçe kelimelerde uzun ünlülerin varlığına dair birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan bilhassa Türkçe kelimelerde yapılan imale ile Eski Türkçedeki uzun ünlüler arasında bir bağlantı olup olmadığını ortaya koyan çalışmalar önemlidir. Erdem (2008b: 251) Eski Anadolu Türkçesinde imale yapılan bazı hecelerde bu imalelerin gereksizliğini ortaya koymuş, bu kelimelerin bünyesinde uzun ünlü taşıdığını belirtmiştir. Kara da (2007: 155) incelediği iki mesnevinin kafiyelerinden hareketle Eski Anadolu Türkçesinde bazı uzun ünlü taşıyan kelimeleri ortaya koyarak bu kelimelerde aslında şairlerin imale yapmadıklarını belirtmiş ve beyitlerde bir vezin hatası bulunmadığını ileri sürmüştür. Osmanlı ve Çağatay şiirinde imaleleri inceleyen Brendemoen (1996: 436) Osmanlı şiirinde imale ile aslı uzunluklar arasında doğrudan doğruya herhangi bir bağlantı olmadığını söylemiştir. Türkçe kelimelerde görülen imalelerin sebeplerini açıklamaya çalıştığı yazısında yazar, Osmanlıca da çok sık imaleli okunan ekler ile Eski Türkçe karşılıkları arasında uzun ünlüler bakımından bağlantı kurmanın mümkün olmadığını belirtir (1996: 443). Brendemoen (1996: 445) Eski Anadolu ve Osmanlı şairlerinin hangi hecelerin hem uzun hem de kısa olabildiği ve hangilerinin olmadığını konusunda herhangi bir bilinçleri olmadığını ve bu yüzden imaleyi doğru kullanmadıklarını söyler. Yazar, çok kullanılan bazı kelimelerde uzunluk eğiliminin hâkim olduğunu, Karahanlı-Çağatay edebiyatlarının etkisi ve bu edebiyatlardaki imalenin taklidi ile zamanla bazı uzun ünlü taşıyan kelimelerin imaleli okunmadığını söyler. Metne dayalı yapılan bu çalışmalar neticesinde önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır. Türkçe kelimelerde gerek kök hecede gerekse ek hecede yapılan her imale bir hata olarak algılanmamalıdır. Aynı şekilde her imale uzun ünlü ile de açıklanamamalıdır. Aynı durum Türkçe kelimelerde yapılan med için de geçerlidir.

20 Bk. Fatih Köksal, Edirneli Nazmi, Mecma’u’n-Nezâ’ir, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2001, s. 863.

21 Bu araştırmaya konu edinilen kelimelerden “ağ, bağ, dağ, yağ, ağla-“ Talat Tekin’in (1995: 171-186) *Türk Dilinde Birincil Uzun Ünlüler* adlı kitabında yer alan uzun ünlülü olduğunu ifade ettiği kelimeler listesinde bulunmaktadır. Ağ, çağ, tağ, yağ ve bu kelimeler ile aynı ses yapısına sahip bucağ, tutağ, tuğ, yaylağ, öğ-, bağla- gibi kelimelerin de Tekin (1975) uzun ünlülü olduğunu belirtmiştir.

Nitekim metinlerden hareketle uzun ünlü olduğu düşünülen kelimelerin hepsi Tekin'in (1995: 171-186) belirttiği uzun ünlü kelimeler listesinde bulunmamaktadır. Bu da zaman içinde şairlerin, Eski Türkçede uzun ünlüler taşıyan ve medli okunmaya müsait bazı kelimelerden hareketle, bu kelimelerle benzer hece ve ses yapısına sahip kelimeleri de uzun ünlü olarak değerlendirdiklerini ve medli okuduklarını, bu doğrultuda bir genellemeye gittiklerini düşündürmektedir.

Kaynaklar Türkçe kelimelerin medli okunması konusunda tam bir fikir birliği içinde bulunmamakta ve Türkçe kelimelerde yapılan medin ahengi bozduğunu belirtmektedir. Bu durumda bu uygulamayı, bir kusur olarak mı değerlendireceğiz? Baştan beri verdiğimiz örnekler bu uygulamanın bir kusur olamayacağını göstermektedir. Kaldı ki bu, dilin kendi ses özelliklerinden kaynaklanan bir durumdur. Bu durumda uygulamaya şairlerin elinden çıkan bir hüner mi diyeceğiz? Verdiğimiz örneklerin çoğunda şairler bunu bir hünere dönüştürmüşler, hatta beyitlerin ses dağılımını ve anlam dünyasını yönlendiren bir yapıya bürümüşlerdir. Ama, her beyit için aynı şeyi söyleyemediğimize göre bu tanımlama da bizim için yeterli olmamaktadır. İsmail Hakkı Aksoyak²², şairlerin aruz dair yaptıkları bazı uygulamalar için "aruz tasarrufları" tabirini kullanmaktadır. Bu açıdan baktığımızda ise şairler bu konuda bir tasarrufta bulunmuşlardır mıdır? Evet, şairler bu konuda bir tasarrufta bulunmuşlardır. Bu yapıdaki kelimeleri her zaman medli okumamışlar, medli okudukları kullanımlarda da kusur olarak algılanmasının önüne geçmek istercesine medin sağladığı ahenkten faydalanmışlardır. Araştırmacılar, bu yapıdaki kelimeleri ya da bünyesinde uzun ünlü bulunduğu ortaya koyulan Türkçe kelimelerde yapılan bazı aruz tasarruflarını kusur olarak değerlendirmemelidir. Divan edebiyatı uzmanlarının aslı uzunluk taşıyan Türkçe kelimeleri bilmeleri gerekir. Ancak o zaman uzun yıllar hüküm süren bu edebiyatın metinlerindeki vezin durumu özellikle açık heceli kelimelerde çok daha doğru tespit edilebilir ve yorumlanabilir (Kara 2007: 161). Şiirde uzun ünlülerin etkisi sadece vezinle sınırlı değildir. Uzun ünlüler şiirde ses ahengini, seslerin iniş ve çıkışını da etkiler (Erdem 2008b: 262-263). Bundan dolayı uzun ünlülerin ve bu uzun ünlüleri barındıran Türkçe kelimelerin bilinmesi şiirde ses ve ahenge dair değerlendirmelerimizi önemli derecede etkileyecektir. Aksi durumda şiirde ahenksizlik olduğu düşünülecek, şiirde olmayan kusurlar bulunacak ve şair hakkında bazı olumsuz değerlendirmelerde bulunulacaktır. Usta şairlerin bile şiirlerinde bir kusur olduğu düşünülecek ve şairlerin bu kelimelerle yazdıkları şiirlerde aruzu kullanımı yanlış ve eksik değerlendirilecektir.

KAYNAKÇA

- AK Coşkun, Muhibbî Divanı-İzahlı Metin, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- AKDOĞAN Yaşar, Ahmedî Divanı,
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1128334/h/ahmedidivaniyasarakdogan.pdf>
- AKSAN Doğan, Şiir Dili ve Türk Şiir Dili, Engin Yay., Ankara 1995.
- AKSOYAK İsmail Hakkı, "Osmanlı Şairlerinin Aruz Tasarrufları ve Araştırmacıların Gereksiz Müdahaleleri", *Turkish Studies*, Volume 3/6 Fall 2008, s. 388-403.
- AMBROS Edith, Meâlî, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1982.
- ARSLAN Mehmet, Mihrî Hâtun Divanı, Amasya Valiliği Yay., Amasya 2007.
- AYDEMİR Yaşar, Behiştî Divanı, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1275460/h/behisti.pdf>

²² Bk. İsmail Hakkı Aksoyak, "Osmanlı Şairlerinin Aruz Tasarrufları ve Araştırmacıların Gereksiz Müdahaleleri", *Turkish Studies*, Volume 3/6 Fall 2008, s. 388-403.

- AYDEMİR Yaşar, Ravzî Divanı, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1213618/h/metin.pdf>
- AVŞAR Ziya, Edirneli Nazmî ve Türkî-i Basît, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya 2007.
- AVŞAR Ziya, Revânî Divanı, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-275461/h/beyani-a.pdf>
- BAŞPINAR Fatih, Beyânî Divanı, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-275461/h/beyani-a.pdf>
- BRENDEMOEN Bernt, “Osmanlı ve Çağatay Şiirinde İmâle ve Aslî Uzun Ünlüler”, Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992, TDK Yay., Ankara 1996, s. 435-456.
- COŞKUN Volkan, “Türkiye ve Özbek Türkçelerinde ğ”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı 9, Bahar 2000, s. 251-260.
- DEMİRCAN Ömer, Türkçenin Ses Dizimi, Der Yay., İstanbul 2001.
- DİLÇİN Cem, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, TDK Yay., 5. Baskı, Ankara 1999.
- EKİN Öykü (2009), Harîmî (Şehzâde Korkud) Dîvânı'nın Nesre Çevirisi ve İncelenmesi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- ERDEM Mehmet Dursun, “Anadolu Ağızlarında Görülen Birincil Ünlü Uzunlukları Üzerine”, Turkish Studies, Volume 3/3 Spring 2008a, s. 502-562.
- ERDEM Mehmet Dursun, “Birincil Ünlü Uzunlukları ve İmale”, Turkish Studies, Volume 3/6 Fall 2008b, s. 251-276.
- GÜRGENDERELİ Müberra, Mostarlı Ziyâ'î Divanı, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-213638/h/metin.pdf>
- HARMANCI Esat, Süheylî Divanı, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1215254/h/girismetin.pdf>
- İPEKTEN Haluk, Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz, Dergah Yay., İstanbul 1994.
- KAÇALİN Mustafa, Âhî Divanı, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1128333/h/ahidivanimustafakacalin.pdf>
- KAPLAN Hasan (2008), Mustafa Refik Divanı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KARA Mehmet, “Eski Anadolu Türkçesinde Aslî ve Dolaylı Ünlü Uzunluklarının Kafiye Yoluyla Tespiti”, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi, Sayı 17, 2007, s. 155-178.
- KARAVELİOĞLU Murat Ali, Prizrenli Şem'î Divanı, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-219047/h/prizrenlisemi.pdf>
- KAVAKLIK Rüstem (2008), 15. Yüzyıl Şairi Sabâyî ve Divançesi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- KAVRUK Hasan, Şeyhülislam Yahyâ Divanı, MEB Yay., Ankara 2001.
- KILIÇ Filiz, Âşık Çelebi Divanı <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1213614/h/asikcelebidivanifilizkiligilic.pdf>
- KÖKSAL Fatih (2001), Edirneli Nazmi Mecma'ü'n-Nezâ'ir, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- KURNAZ Cemal, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Gazi Kitabevi, Ankara 2004.

- KÜÇÜK Sabahattin, Bâkî Divanı, TDK Yay., Ankara 1994.
- MERMER Ahmet, Karamanlı Aynî Divanı, Akçağ Yay., I. Baskı, Ankara 1997.
- ÖZYILDIRIM Ali Emre, Hamdullah Hamdî Divanı, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-213628/h/metin.pdf>
- SARAÇ M. A. Yekta, Emrî Divanı,
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1128328/h/emridivani.pdf>
- SARAÇ M.A. Yekta, Klâsik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye, Gökkuşbu Yay., 3. Baskı, İstanbul 2010.
- TARLAN Ali Nihat, Hayâlî Divanı, Akçağ Yay., Ankara 1992.
- TARLAN Ali Nihat, Necâtî Beg Divanı, MEB Yay., İstanbul 1997.
- TARLAN Ali Nihat, Zâtî Divanı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967.
- TAŞ Hakan, “Klasik Türk Şiirinde Türkçe Sözcüklerde Mede”, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 19, İstanbul 2008, s. 143-156.
- TAŞ Hakan, Vahyî Divanı, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1213664/h/metin.pdf>
- TEKİN Talat, Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975.
- TEKİN Talat, Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler, Simurg Yayınları, Ankara 1995.
- ZÜLFE Ömer, Hecrî Divanı, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-275464/h/hecri.pdf>
- YAKAR Halil İbrahim, Gelibolulu Sun'î Divanı, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-213620/h/gelibolulu.pdf>